

Secció V. Anuncis

Subsecció segona. Altres anuncis oficials

CONSELL INSULAR DE FORMENTERA

192

Incoació de l'expedient de declaració de bé d'interès cultural de la colònia penitenciària de la Savina (es Campament)

Es fa públic que el Ple del Consell Insular de Formentera, en sessió ordinària celebrada el 29 de novembre de 2013, va adoptar el següent acord:

PRIMER.- Incoar l'expedient per declarar la colònia penitenciària de la Savina, també coneguda com es Campament (element JA-114 del Catàleg del patrimoni cultural de Formentera) bé d'interès cultural (BIC) en la tipologia de lloc històric. La seua descripció i localització es recullen a l'annex.

SEGON.- Publicar aquest acord en el Butlletí Oficial de les Illes Balears (BOIB) i en el Butlletí Oficial de l'Estat (BOE), notificar-lo a les persones interessades i al Govern de les Illes Balears.

TERCER.- Comunicar aquest acord al Registre de Béns d'Interès Cultural de les Illes Balears.

QUART.- Inscriure l'acord en el Registre Insular de Béns d'Interès Cultural de Formentera.

CINQUÈ.- Continuar la tramitació de l'expedient d'acord amb el que estableixen les disposicions legals vigents.

ANNEX

La colònia penitenciària de la Savina o es Campament (element JA-114 del Catàleg del patrimoni cultural de Formentera). Memòria descriptiva i localització

1. Antecedents i fonaments legals

L'antiga colònia penitenciària de la Savina, coneguda com es Campament, va ser declarada bé d'interès cultural (BIC), en la tipologia de lloc històric, mitjançant acord del Ple del Consell Insular d'Eivissa i Formentera de 30-09-2002. Posteriorment el procediment va ser anul·lat mitjançant la sentència 210/2006, de 6 de setembre de 2006, dictada pel Jutjat Contenciós Administratiu núm. 1 de Palma.

Per la seua importància a nivell històric i patrimonial, es va incloure en el Catàleg del patrimoni cultural de Formentera com a jaciment arqueològic JA-114 i se li va assignar grau de protecció A (fitxa 114). En la fitxa es fa referència a la singularitat de les restes, tenint en compte que es tracta d'un dels pocs camps de presoners d'aquest tipus de tot l'Estat espanyol del qual se'n conserven vestigis. Per aquest motiu s'indica la conveniència de conservar integralment les restes i posar-les en valor. L'esmentat Catàleg va ser aprovat conjuntament amb les Normes Subsidiàries per acord del Ple del Consell Insular de Formentera en sessió de 30-09-2010 (BOIB núm. 155 EXT, de 27-10-2010), les quals es modificaren puntualment per acord del Ple de la mateixa institució en sessió de 26-07-2013 (BOIB núm. 122, de 03-09-2013)

L'article 5 de la Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears, defineix la categoria de BIC com a figura de màxima protecció patrimonial, adequada per protegir aquells elements més destacats del patrimoni cultural, mentre que en els articles 7-13 s'estableix el procediment de la declaració.

L'article 92.1 de la mateixa Llei, especifica que és competència dels diferents consells insulars "la iniciació, la incoació, la instrucció i la resolució dels procediments de declaració de béns d'interès cultural, de béns catalogats i d'espais d'interès arqueològic i paleontològic."

L'article 4 del reglament de funcionament de la Comissió Específica d'Arqueologia del Consell Insular de Formentera (BOIB núm. 49, d'11-04-2013) determina que aquest òrgan té les atribucions d'informar i proposar resolució en aquells assumptes relacionats amb el patrimoni arqueològic de Formentera.

Les restes de la colònia penitenciària de la Savina són un testimoni rellevant de la història del segle XX de Formentera, ja que constitueixen l'únic testimoni immoble d'un camp de presoners de la postguerra a l'illa i un dels pocs recintes d'aquest tipus conservats a tot l'Estat espanyol. Per la seua singularitat i la seua importància històrica es justifica que aquest espai es protegeixi amb la figura de bé d'interès cultural.

2. Descripció

2.1. Denominació i localització

El bé que es preveu protegir es denomina indistintament es Campament o sa Colònia. Es troba situat a la Savina, entre la carretera PM-820 i l'estany des Peix, sobre les parcel·les cadastrals 666, 648, 665 i 566 del polígon 3 de Formentera.

2.2. Tipus de bé

Tot i que en el Catàleg del patrimoni cultural de Formentera la colònia penitenciària de la Savina figura classificada com a jaciment arqueològic —ja que l'estudi de les seues restes materials es pot realitzar mitjançant metodologia arqueològica—, de cara a declarar-la bé d'interès cultural es considera més escaient assignar-li la tipologia de lloc històric, més ajustada a la seua naturalesa d'acord amb la definició que se'n fa en l'article 6.4 de la Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears: "lloc o paratge natural susceptible de delimitació espacial unitària que es pot vincular a esdeveniments o records del passat, creacions culturals o de la natura, que té un interès destacat des del punt de vista històric, artístic, arqueològic, historicoindustrial, paleontològic, etnològic, antropològic, social, científic o tècnic."

2.3. Descripció

La colònia penitenciària de la Savina ocupava l'espai interior del polígon delimitat per les següents coordenades UTM (31N ETRS89): X=362550, Y=428700; X=362683, Y=428791; X=362601, Y=4287455; i X=362391, Y=4287704.

El mur del límit NW del recinte és l'estructura més significativa que es conserva de la colònia penitenciària (línia recta entre les coordenades UTM X=362550, Y=428700 i X=362391, Y=4287704). Es tracta d'una estructura de traçat totalment recte que segueix l'eix SW-NE, des de l'estany des Peix fins pràcticament la carretera PM-820. L'alçada, en els punts més alts, supera els dos metres per la part interior. Està realitzat amb pedra poc treballada, disposada en aparell comú i en sec, sense cap tipus de morter per a la unió.

Aquest mateix mur presenta, tant a la cara interior com a l'exterior, un seguit de contraforts adossats, sense traves amb el propi mur, però realitzats amb la mateixa tipologia de pedra. La diferència en el procés constructiu radica en la utilització de fang per ajudar a donar estabilitat a la pedra en aquests reforços.

El límit NE del recinte estava també conformat per un mur que discorria paral·lel al traçat de la carretera PM-820, però que amb les ampliacions d'aquesta via es va eliminar. Es conserven, però, les restes de les dependències que s'hi adossaven per la seua part interior (la que s'orienta al SW), habitacles de planta rectangular sensiblement allargada, amb murs de pedra disposada en aparell comú, carreus de marès a les arestes i cobertes inclinades a dues aigües de teula francesa.

Els barracots on albergaven els presos eren de fusta. Estaven disposats en fileres i s'aixecaven sobre soleres que constitueixen, avui per avui, els únics vestigis que queden de les estructures. Aquests són majoritàriament de formigó, però n'hi ha algun d'empedrat, realitzat amb pedres petites estacades al terra. Se'n poden observar nombroses restes dins el perímetre delimitat per les següents coordenades UTM (31N ETRS89): X=362573, Y=4287635; X=362653, Y=4287550; X=36634, Y=4287532; i X=362538, Y=4287634.

Des de la zona dels barracots, en línia pràcticament recta fins a l'estany des Peix es conserva una sèquia amb les vores empedrades que en el seu moment feia les funcions de canalització de les aigües fecals i residus en general, els quals es conduïen al mateix estany.

A la meitat nord de l'espai ocupat per la colònia es conserven tres pous amb colls fets de ciment que defugen de la tipologia tradicional. El que es troba més al S (coordenades UTM X=362582, Y=4287685) té un referit que imita carreus de pedra i porta incisa les inicials RJC i la data 9-10-40. El segon pou (coordenades UTM X=362562, Y=4287729) també té el coll decorat amb incisions que reproduïen cel·les poligonals. El tercer, situat a l'extrem N del recinte (coordenades UTM X=362542; Y=4287789), té el coll fet amb el mateix material que els dos anteriors, però amb acabat llis i únicament amb una motllura a la vora superior.

En el punt corresponent a les coordenades UTM X=362549 i Y=4287766 es conserva una edificació de planta rectangular i coberta a dues aigües de teules àrabs sobre una estructura d'encavallada de fusta. Té una porta de notable amplada al cap S, en el llinar de la qual es pot llegir, incisa, la inscripció de l'any: 1956. Si es considera aquesta la data de la seua construcció —ja apareix en l'ortofoto de 1956—, constitueix una edificació que no estaria vinculada amb el camp de presoners. El que sí es pot afirmar amb seguretat és que va tenir un ús posterior al de la colònia, ja que es va utilitzar com a espai de magatzem i reparació de xarxes per part dels pescadors de la Savina. No obstant això, no es pot descartar que sigui el resultat d'aprofitar alguna estructura del camp de presoners, aspecte que només es podrà determinar a través d'un estudi acurat de l'evolució constructiva de l'immoble.

2.4. Objecte de la declaració

Són objecte de la declaració de bé d'interès cultural les següents estructures immobles conservades dins l'àrea delimitada en el primer

paràgraf del punt 2.3:

- a. El mur del límit NW
- b. Les restes d'estructures corresponents al mur i a les dependències del límit NE
- c. Els tres pous
- d. L'edificació de planta rectangular i coberta a dues aigües amb encavallada de fusta
- e. Les restes de sòls de barracots
- f. La séquia de canalització que desemboca a l'estany des Peix
- g. De manera genèrica, totes aquelles restes d'estructures muràries i altres construccions vinculades amb l'ús de l'espai com a colònia penitenciària..

2.5. Delimitació de l'entorn de protecció

S'estableix, com a entorn de protecció de la colònia penitenciària de la Savina o es Campament, l'àrea terrestre que les instal·lacions ocupaven originalment, la qual es correspon amb el polígon delimitat per les coordenades indicades en el punt 2.3, a més d'una franja de 10 m d'amplada paral·lela i adossada a la cara exterior del mur de mestral.

2.6. Béns mobles vinculats a l'immoble

Seran béns mobles vinculats a Campament tots aquells materials apareguts i que puguin aparèixer en superfície o en el subsòl dins l'entorn de protecció en el transcurs d'intervencions arqueològiques, així com aquells que es puguin localitzar procedents de col·leccions particulars.

3. Memòria històrica

Acabada la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) el règim dictatorial instaurat pels vencedors va desenvolupar tot un aparell logístic, administratiu i jurídic encaminat a reprimir i depurar aquells subjectes ideològicament distanciat del nou poder polític. D'aquesta manera, es crearen tribunals militars, comissions de classificació de presoners, s'habilitaren establiments penals i es promulgaren diferents Lleis per emparar la repressió, com la Llei de responsabilitats polítiques (1940), la Llei de repressió de la maçoneria i el comunisme (1940) i la Llei de seguretat de l'Estat (1941). Les manifestacions més dures de repressió es dugueren a terme en presons, batallons de treballadors i, especialment, en camps de concentració en els quals es confinaren i s'aïllaren, de manera violenta i en condicions inhumanes, aquelles persones que havien mostrat posicionaments que no s'ajustaven prou als principis ideològics del nou règim.

La colònia penitenciària de la Savina és justament una d'aquestes infraestructures estatals derivades de la política repressora desenvolupat pel règim franquista. S'estableix l'any 1940, com a centre de reclusió depenent de la presó provincial de Palma i sota la direcció de l'oficial de presons Àngel Llorente, ajudat inicialment per set oficials. Els padrons municipals de 1940 revelen que aquell mateix any en el centre ja hi havia tancats 444 presoners, la major part dels quals eren nascuts a les illes Balears (330) i la resta (114) en diferents indrets de la península.

Però la xifra de reclusos va augmentar de manera destacada, fet que s'ha constatat documentalment a partir de la petició tramitada per la direcció de la colònia davant l'enginyer en cap d'Obres Públiques d'Eivissa el 18 de maig de 1941, mitjançant la qual va sol·licitar autorització per construir una muralla de pedra d'uns dos metres d'altura coronada amb filferro i col·locar puntals de llum. L'escrit argumenta que en aquells moments el recinte albergava 962 presos i s'esperava l'arribada de 1.000 més en el termini de dues setmanes. Si es consideren certes les dades d'aquesta documentació, a la colònia penitenciària de la Savina s'hi haurien arribat a concentrar entorn de 2.000 presoners de manera simultània.

Els testimonis directes parlen de centenars de persones que malvivien amuntegades en una dotzena de barracots fets de fusta procedents de les guerres colonials d'Àfrica de la dècada de 1920. A les dures condicions de les instal·lacions i a la manca d'higiene en general cal sumar-hi els problemes de subministrament d'aliments derivats de les estratègies corruptes del director del centre, qui aprofitava en benefici propi el pressupost assignat per adquirir els aliments dels reclusos, de manera que aquests acabaven rebent una alimentació molt deficitària pel que fa a quantitat i a qualitat. Aquesta situació va comportar la proliferació de malalties relacionades amb l'aparell digestiu.

En cada barracot s'hi arribaven a albergar entorn d'un centenar de presos, que orinaven en bidons que després s'abocaven a la séquia que comunicava amb l'estany des Peix. La concentració de residus orgànics va comportar la contaminació de l'aigua d'aquella zona de l'estany i l'aparició d'un brot de tifus que arribà a causar defuncions entre els veïns de la zona.

La combinació d'una alimentació escassa, de mala qualitat i la manca d'higiene dins la colònia penitenciària va causar fins a 58 defuncions entre abril de 1941 i octubre de 1942. Les causes de les morts especificades en les actes de defunció del Registre Civil de Formentera són gairebé sempre malalties derivades d'una alimentació deficient (caquèxia, enteritis o avitaminosi, entre d'altres). La major part de les víctimes varen ser presos extremenys, que no rebien aliments de les seues famílies, i molts dels quals ja havien ingressat en males condicions de salut.

El desembarcament aliat al nord d'Àfrica del 8 de novembre de 1942, emmarcat dins l'operació Torch, va suposar la clausura de la colònia

penitenciària de la Savina i el trasllat dels presos a altres centres de reclusió, davant el temor del règim franquista que l'opinió pública internacional conegués la situació d'horror que es vivia al camp de concentració de Formentera.

4. Estat de conservació

Les restes materials que actualment es conserven de la colònia penitenciària de la Savina són petites si es comparen amb la magnitud dels drames humans que allí es varen patir, però tenen l'entitat suficient per ser conservades i mantingudes com a testimoni d'un episodi històric de gran rellevància dins XX a l'Estat espanyol.

Cal partir del fet que després del tancament de la colònia penitenciària de Formentera l'any 1942, es va procedir al desmantellament material de les instal·lacions per part de presos eivissencs i formenterers de la presó provincial de Palma, els quals varen ser enviats a l'illa amb aquesta finalitat expressa. Les tasques consistiren en desmuntar els barracots de fusta, dels quals només en restaren els paviments. Aquest fet ja va comportar, per si mateix, eliminar les estructures més voluminoses que ocupaven l'espai de la colònia penitenciària.

Del mur que limita es Campament pel costat de mestral, la meitat més pròxima a l'estany des Peix conserva trams amb l'alçada original i amb l'aparell de pedra en bon estat, així com un contrafort exterior pràcticament intacte, a més de molts d'altres conservats parcialment. No obstant això, els trams ben conservats s'alternen amb portells que s'han anat engrandint pel trànsit de persones i per l'espoli de la pedra.

L'extrem NE d'aquest mur —la part més pròxima a la carretera PM-820— és la que es troba més deteriorada. Aquí l'estructura es troba pràcticament esbucada, de manera que gairebé només se'n reconeix el traçat. És d'esperar que el fonament estigui en millor estat, tot i que es troba ocultat per la quantitat de pedra que ha anat caient del mur.

En relació al mur que en el seu moment delimitava el recinte pel costat NE, va ser arrasat per alguna de les obres d'ampliació de la carretera PM-820. No obstant això, es conserven part de les dependències que tenia adossades al costat SW. Tot i que aquestes no es mantenen íntegrament, els elements conservats són suficients per identificar el tipus de construcció original. Així, es reconeixen clarament les plantes i es conserven alguns segments de mur que arriben al nivell de la coberta.

Pel que fa als vestigis dels barracots, es conserven entorn d'un 60% de les soleres de formigó o d'empedrat. Per a aquestes restes, la principal amenaça és el creixement d'espècies vegetals com savines i mates.

De tot el conjunt, els tres pous són els elements que millor es conserven, ja que tots tres presenten el clot i el coll en bon estat.

Bibliografia

A.D. (2010) *Feim Memòria. La Segona República, la Guerra civil i el Franquisme a Eivissa i Formentera*. Eivissa: Fòrum per sa Memòria d'Eivissa i Formentera.

CÀNAVES CIFRE, Pere (2003). *Artesania a les presons feixistes*. Palma: Moixet Demagog.

COLOMAR, Santiago (2009). *Formentera a l'època contemporània (1782-2007)*. Palma: Documenta Balear.

DURAN, Miquel (1992) *Sicut Oculi. Un tiempo pasado que no fue mejor (vigilantes y vigilados en la Mallorca de postguerra, 1941-1945)*. Palma: Miquel Font.

ESCANDELL, Neus i SERRA, Vicent (1978) "Les Illes Pitiüses, ahir i avui", a *Nationalia II: Balears i Pitiüses*. Jornades del CIEMEN, Barcelona, p. 97-121.

GINARD, David (1998) *L'oposició antifranquista i els comunistes mallorquins (1939-1997)*. Barcelona: Abadia de Montserrat.

GORDILLO, José Luís (1981) *Formentera: historia de una isla*. València: Albatros.

LLUY, Xico (1995) *Eivissencs i formenterers als camps nazis*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.

PARRÓN, Artur (2000) *La guerra civil a Eivissa i Formentera (1936-1939)*. Palma: Documenta Balear.

——— (2001) *La guerra civil i el primer franquisme a Eivissa i Formentera*. Eivissa: Mediterrània.

PARRÓN, Artur i COLOMAR, Santiago (2013). *La colònia penitenciària de la Savina (1940-1942)*. Document inèdit

ROMERO, José M. L. (2006) *Els Morts. Les víctimes de la guerra civil a Eivissa i Formentera 1936-1945*. Eivissa: Mediterrània.

SUÁREZ, Manel (2011) *La presó de can Mir*. Palma: Lleonard Muntaner.

Documentació gràfica

(Annexa)

Delimitació de l'entorn de protecció des Campament.

Més la documentació fotogràfica que figura a l'expedient.

La qual cosa es fa pública per a general coneixement.

Formentera, 27 de desembre de 2013

El president en funcions

Santiago Juan Juan

